

JOHN CONNELLY, *Od naroda do nacije: Povijest istočne Europe, Fraktura*, Zaprešić, 2022., 1200 str.

Američki povjesničar s kalifornijskoga sveučilišta u Berkeleyu, John Connelly, objavio je 2020. godine knjigu naslova *From Peoples into Nations: A History of Eastern Europe*. Hrvatski prijevod knjige naslovljen je *Od naroda do nacije: Povijest istočne Europe* i objavljen je 2022. godine u nakladi kuće Fraktura iz Zaprešića. Prevoditelj djela je Vuk Perišić. Knjiga ima 1200 stranica, a uz temeljni tekst, sastoji se od: sadržaja (str. 7-8), uvoda (str. 11-44), zaključka (str. 985-1001), zahvala (str. 1003-1006), dodatka statističkih tablica (str. 1007-1012), popisa skraćenica (str. 1013-1015), izdvojenih pozivnih i opisnih bilješki (1018-1172), kazala imena (str. 1173-1185), popisa izvora fotografija i tabela (str. 1187-1191) te bilješki o autoru (str. 1193) i prevoditelju (str. 1195). Osim izdvojenih statističkih tablica koje prikazuju demografska kretanja i socioekonomski razvoj srednjoistočne Europe, na različitim mjestima u knjizi raspoređeno je nekoliko desetaka povijesnih karata i fotografija. Osnovni sadržaj knjige podijeljen je na pet dijelova i ukupno 27 poglavlja.

Prvi dio naslovljen je *Nastanak nacionalnih pokreta* (str. 45-201), a podijeljen je na poglavlja: *Narodi istočne srednje Europe* (str. 47-85), *Etničke skupine na rubu nestanka* (str. 87-107), *Jezični nacionalizam* (str. 109-142), *Nacionalna borba: od ideje do pokreta* (str. 143-169) i *Ustanički nacionalizam: Srbija i Poljska* (str. 171-201). Connelly ističe da je srednjoistočnu Europu na početku razdoblja modernosti karakterizirala etnička raznolikost i izmiješanost kakva je nepojmljiva zapadnoj Europi. Takva situacija bila je posljedica stoljetnoga kontinuiteta masovnih migracijskih valova. Prvotno je upad i naseljavanje Mađara u Panonskoj nizini razbio teritorijalnu kompaktnost slavenskih etničkih elemenata i prekinuo lanac jezičnoga kontinuiteta koji je u razdoblju modernosti bio ključan čimbenik za standardizaciju književnih (nacionalnih) jezika. Time su zapadni i jugoistočni Slaveni usmjereni na odvojene putanje povijesnoga razvoja. Potom je srednjovjekovna masovna kolonizacija Nijemaca, kao povijesni temelj moderne politike *Drang nach Osten*, stvorila brojne i mnogoljudne enklave stanovništva koje je percipirano kao „etnički drugi”. Uz to, etničkoj šarolikosti pridonijelo je i naseljavanje

milijuna Židova iz zapadne Europe, koje je privlačila tolerantna politika istočnoeuropskih vladara koji su težili demografskom popunjavanju prostranih praznih zemljišta. U konačnici su naseljavanja iz Anadolije, te islamizacija domicilnoga stanovništva, u razdoblju osvajanja Osmanskoga Carstva dodatno „obojila” i onako već „šarenu” etničku sliku srednjoistočne Europe. Ključno je naglasiti da su takvu multietničku demografsku strukturu poticali i podržavali vladari prostranih dinastijskih imperija. Dok su zapadnoeuropski politički entiteti već od razdoblja srednjega vijeka usmjereni prema razvoju (pred)nacionalnih država s temeljnim „državotvornim” etnosom, u srednjoistočnoj Europi postojala su multietnička carstva koja su promicala etničku heterogenost naseljavanjem i tolerantnom etno-konfesionalnom politikom, promičući ideje konzervativnoga dinastijskog legitimiteta koji nadilazi ograničavajuće partikularizme pojedinačnih etnija, umjesto modernije ideologije građanskog liberalnog nacionalizma. Međutim, Connolly ističe da je upravo anacionalna politika istočnoeuropskih državnika bila uzrok pojave nacionalizma baziranoga na etničkom principu. Naime, vladavina habsburškoga cara Josipa II., koji je u duhu prosvijećenog apsolutizma započeo s modernizacijskom politikom centralizacije i standardizacije državne administracije oslonjenom na racionalističkim principima germanizacije, potakla je pojavu nacionalne svijesti u krugu mađarskih zemljoposjedničkih elita koji su upravne reforme percipirali kao ugrozu vlastitih samoupravnih institucija. Stoga se prvotni val nacionalizma habsburških etnija manifestirao kao kulturna borba za očuvanje vlastitoga jezika. Intenziviranje mađarskoga nacionalizma, koji je uskoro s faze zaštite jezičnih i političko-autonomnih povijesnih prava prešao na razinu mađarizacije cijele povijesne Ugarske, potaknuo je pojavu kulturno-jezičnoga nacionalizma slavenskih naroda Habsburške Monarhije. Dok je politika germanizacije „probudila” nacionalnu svijest Mađara, Čeha i Slovenaca, pritom je mađarizacija zemalja Krune svetoga Stjepana potakla pojavu hrvatskoga, srpskog, slovačkog i rumunjskog nacionalizma. Novoformirane nacionalne ideje, koje su u prvoj generaciji bile ograničene na borbu za kulturnu opstojnost, s vremenom su se razvile u političke pokrete s ciljem formiranja nacionalnog autonomnog ili neovisnog političkog entiteta koji je percipiran kao jedini mogući državni okvir koji bi bio sposoban očuvati kulturnu posebnost ugroženih etničkih

skupina. Poseban fenomen bili su poljski i srpski nacionalizam koji su se oslanjali na uspomene izgubljenih predmodernih država koje su poticale ustaničku „oslobodilačku“ nasilnu borbu protiv ruskih i osmanskih imperijalnih vladara. Također, Connolly naglašava da se specifičnost nacionalizama srednjoistočne Europe očituje u tome što je socioekonomska društvena struktura pogodovala etničkoj isključivosti. Za razvoj nacionalnog identificiranja potreban je „nacionalni drugi“, kako bi se nacionalno „mi“ moglo iskristalizirati nasuprot nacionalnog „oni (ne mi)“. Iako je postojanje multietničkih carstava poticalo etničku heterogenost, ipak su nerijetko zemljoposjedničke, političke, kulturne, intelektualne, pa i kapitalističke elite bile sastavljene od stanovništva čija se etnička pripadnost razlikovala od etničke pripadnosti većinskih narodnih masa nepismenog i neslobodnog stanovništva s dna društvene hijerarhije. Na vrhu društvene vertikale Habsburške Monarhije nalazili su se Nijemci i Mađari, uspon po društvenoj vertikali Osmanskoga Carstva bio je omogućen muslimanima, dok su ruske i njemačke imperijalne vlasti razvlašćivale poljsko plemstvo kojem su tek krajem 18. stoljeća oduzele državnost. Židovsko stanovništvo je u svim tim područjima, zbog antisemitskih zakona koji su im onemogućavali posjedovanje zemljišta i bavljenje poljoprivredom, usmjeravano na gradski život, slobodna zanimanja, intelektualni rad i protokapitalističku novčarsko-trgovačku privredu što im je omogućilo uspon po društvenoj vertikali. Stoga je nacionalna kulturno-politička borba „ugroženih“ etnija dobila i dimenziju „pravedne“ socijalne borbe, koja je bila strana zapadnoeuropskim nacionalizmima gdje su i društvena elita i narodne mase pripadale istoj etničkoj skupini. Također, iznimno ključan čimbenik razvoja nacionalnih kretanja srednjoistočne Europe bio je kroničan osjećaj ugroženosti samoga postojanja određenih nacija. Dok nijedan nacionalni neprijatelj Francuza ili Engleza nije dovodio u pitanje povijesno postojanje Francuske ili Engleske, pa čak ni postojanje politički razjedinjenih, ali kulturno i ideološki prisutnih entiteta kao što su Njemačka ili Italija, dotle su mnogi istočnoeuropski političari i intelektualci negirali samo postojanje, ili povijesnu potrebu za postojanjem, Poljske, Češke ili Hrvatske. Stoga je nacionalizam u srednjoistočnoj Europi dobio dodatnu dimenziju snage, jer se prikazivao kao zaštitni čimbenik same egzistencije određenoga oblika identificiranja, zbog

čega je još dublje ukorijenjen u emocionalnom i iracionalnom razvoju svijesti pojedinaca.

Drugi dio knjige nosi naslov *Propadanje carstava i uspon moderne politike* (str. 203-415), a dijeli se na poglavlja: *Mirotvorci su prokleti: 1848. u istočnoj srednjoj Europi* (str. 205-241), *Reforma koja je onemogućila reformu: Nagodba iz 1867.* (str. 243-271), *Berlinski kongres 1878.: nove europske etnonacionalne države* (str. 273-311), *Geneza nacionalsocijalizma: Češka i Mađarska na prijelazu stoljeća* (str. 313-343), *Nasljednici i neprijatelji liberalizma: socijalizam i nacionalizam* (str. 345-381) i *Seljački pokreti i njihove utopije: sela prošlosti i društva budućnosti* (str. 383-416). Jačanje nacionalnih pokreta i nacionalna integracija širih narodnih masa ugrozila je stabilnost multietničkih imperija. Većina nacionalnih političkih programa, koji su težili transformaciji dinastijskih konglomerata povijesnih krunskih zemalja, usmjereni su formiranju nacionalnih političkih entiteta s liberalnom društveno-političkom strukturom. Dok su germanizacija i mađarizacija potaknule jačanje subverzivnih nacionalizama „podčinjenih“, uglavnom slavenskih naroda, istovremeno je širenje slavenskih nacionalizama prouzrokovalo kod Nijemaca i Mađara osjećaj ugroženosti i opasnosti od „utapanja u slavenskom moru“. Jedan nacionalizam je poticao drugi, i obratno. Posljedica je bila konzervativna nagodba njemačkih i mađarskih liberalnih političkih elita iz 1867. godine, koja je učvrstila monolitni dinastijski sustav koji je anacionalnom politikom istovremeno „gušio“ i jačao različite nacionalne pokrete koji su, pak, u svojim programima ujedinjavali borbe za kulturnu emancipaciju, socijalnu transformaciju i nacionalnu državu. Uz to, sve izraženija nacionalna konfrontacija, u konkretnom slučaju između Nijemaca i Čeha, zajedno s aktualnim znanstvenim biološkim rasnim interpretacijama, pogodovala je razvoju shvaćanja nacije kao jedinstvenog organizma koji može napredovati samo ako se uklone štetna „antitijela“ drugih etnija. Tako je liberalni kulturni nacionalizam došao do faze nacionalsocijalizma. S druge strane, na nekadašnjim teritorijima Osmanskoga Carstva nastale su nove etnonacionalne države nakon narodnih ustanaka. Socijalna „revolucija“ je u Srbiji i Bugarskoj provedena oduzimanjem zemlje i protjerivanjem sloja muslimanskoga zemljoposjedničkog nobiliteta, a posjedi su relativno ravnomjerno i „pravedno“ podijeljeni narodnim masama. Međutim, novoformirani mali seljački zemljoposjedi nisu bili pogodni za

ostvarivanje gospodarskoga rasta, a u vojsci i administraciji novih država stvorena je nova politička elita koja je svoju prevlast održavala pozivanjem na nacionalističku retoriku koja je stanovništvo trebala mobilizirati za potrebe daljnjeg „oslobađanja” neoslobođenih dijelova virtualne nacionalne države. Iredentizam srpskih i bugarskih državnika konstantno je odgađao i zanemarivao socijalne reforme, koje su trebale uslijediti tek nakon potpunog ujedinjavanja svih teritorija koji su smatrani dijelom zamišljene nacionalne države, a do tada su mase trebale iskazivati strpljenje i lojalnost nacionalnim elitama. Poseban primjer činili su poljska i rumunjska društva u kojima zemljoposjednička elita nije pripadala „etničkom drugom”. Naime, većina veleposjeda u Vlaškoj i Moldavskoj pripadala je eliti rumunjskih boljara koji su bili iste etničke pripadnosti kao i kmetovi na njihovoj zemlji. S druge strane, poljsko zemljoposjedničko plemstvo izgubilo je svoju političku samoupravu diobom države između Rusije, Pruske i Austrije, ali su i dalje imali bogate i prostrane obiteljske zemljoposjede. Mnogi seljaci bezemljaši, koji su bili etnički Poljaci, odbacivali su poljsku nacionalnu ideju, koja je težila protjerivanju stranaca i obnovi izgubljene neovisnosti, kao težnju povlaštene elite koja ne utječe pozitivno na svakodnevicu „običnoga malog čovjeka”. Zbog toga su poljski i rumunjski nacionalizmi preuzeli žestoki antisemitizam kao kohezivno sredstvo nacionalne integracije. Židovi, napose židovski intelektualci i kapitalisti u gradovima, prikazani su kao krivci za socioekonomske nedaće narodnih masa, a na bazi antisemitizma mogle su se povezati nezadovoljne narodne mase i konzervativne društvene elite nezainteresirane za agrarnu, privrednu i socijalnu reformu.

Treći dio, koji nosi naslov *Neovisna istočna Europa* (str. 417-547), sastoji se od poglavlja: *Nova istočna Europa i njeni stari problemi* (str. 419-460), *Neuspjeh nacionalnog samoodređenja* (str. 461-494), *Fašizam pušta korijene: Željezna garda i Strjelasti križ* (str. 495-518) te *Istočnoeuropski antifašizam* (str. 519-547). S krajem Prvoga svjetskog rata završilo je i razdoblje multietničkih imperija srednjoistočne Europe, a na ruševinama vjekovnih dinastijskih carstava nastale su nove nacionalne države čije se postojanje opravdavallo nejasno definiranim Wilsonovim načelom „narodnog samoopredjeljenja”. Međutim, novonastale države bile su umanjeni oblici multietničkih imperija, a u svakoj od njih je uz temeljni državotvorni etnos postojalo mnoštvo

nacionalnih manjina koje su bile zapostavljene i diskriminirane, što je bio uzrok stalne nestabilnosti. U prvim poslijeratnim godinama sve su te države ustrojene kao liberalne demokracije. Međutim, ubrzo su propali svi pokušaji održavanja parlamentarne demokracije u društvima koja nisu imala demokratske tradicije, tako da je u međuratnom razdoblju skoro cijela srednjoistočna Europa završila u autoritarnim diktaturama. Jedina iznimka bila je Čehoslovačka u kojoj su autoritet Tomáša Masaryka i neustavni komitet petorice (*Pětka*) održavali postojanje centralizirane „kontrolirane demokracije“. Naime, vodstva pet najvažnijih čehoslovačkih stranaka često su političke kompromise donosili na tajnim sastancima komiteta *Pětka*, a takve odluke zasigurno ne bi prošle kroz transparentnu raspravu u parlamentu koji je bio rascjepkan na mnoštvo nacionalnih, klasnih i ideoloških stranačkih klubova. U ostalim zemljama srednjoistočne Europe autoritarni diktatorski režimi oslanjali su se na konzervativne društvene snage, bili su reaktivni i represivni, nerijetko u većoj mjeri nego carstva koja su netom urušena „nacionalnim revolucijama“. Nespremni na temeljitije socijalne, agrarne i gospodarske reforme, ti su režimi svoj legitimitet gradili na izražavanju osjećaja nacionalne ugroženosti, iredentističkim težnjama za konačnim rješavanjem nacionalnoga pitanja te brigom za zdravlje nacije ugrožene stranim etničkim, najčešće židovskim, elementima. Takve okolnosti onemogućile su masovniji razvoj revolucionarnih fašističkih pokreta u međuraću, jer su fašističku ideologiju i retoriku već zauzeli konzervativni autoritarni desni režimi. Uz to, fašizam i nacizam su u Jugoslaviji, Čehoslovačkoj i Poljskoj odbacivani kao produkti omraženih talijanskih i njemačkih „nacionalnih neprijatelja“, zbog čega su percipirani kao veleizdajnički. Masovniji fašistički pokreti razvili su se samo u Rumunjskoj (Željezna garda) i Mađarskoj (Strjelasti križevi). U tim državama opstajala je zemljoposjednička politička elita „liberalnih demokrata“, koji su pripadali istoj etničkoj skupini kao i mase nepismenog i siromašnog stanovništva koje nije posjedovalo zemlju. Kako je politika vladajućih elita posve otuđila narodne mase od službene ideologije režima, stvorilo se pogodno tlo za prihvaćanje fašističkih ideja koje su širili mladi, aktivni i dinamični populisti niskoga podrijetla neopterećenim etiketama korupcije, koje su uništile povjerenje u tradicionalne elite. Mađarski i rumunjski fašisti percipirani su kao poštene ljudi kojima je doista stalo do običnih ljudi,

stoga se njihova ideologija masovno širila iako nije imala posebnu intelektualnu kvalitetu.

Četvrti dio knjige autor je naslovio *Istočna Europa kao dio nacističkog i sovjetskog imperija* (str. 549-856), te podijelio na sljedeća poglavlja: *Hitlerov rat i njegovi istočnoeuropski neprijatelji* (str. 551-587), *Što Dante nije vidio: Holokaust u istočnoj Europi* (str. 589-633), *Narodna demokracija: istočna Europa u neposrednom poraću* (str. 635-673), *Staljinizam i Hladni rat* (str. 675-708), *Destaljinizacija: Mađarska revolucija* (str. 709-743), *Nacionalni komunizam šezdesetih godina* (str. 745-783), *1968. i istočni blok: reformirani komunizam* (str. 785-814) i *Realni socijalizam: život u Istočnom bloku* (str. 815-856.). Neovisno o (ne)popularnosti fašističkih pokreta cijela srednjoistočna Europa se u 30-im godinama 20. stoljeća sve više približavala Hitlerovoj sferi utjecaja, privučena ekonomskom snagom Trećega Reicha. Dok su autoritarni režimi progonili i sputavali fašističke pokrete u svojim zemljama, sve više su u vlastitu politiku i zakonodavstvo unosili fašističke ideje i rješenja. Hitler je težio privlačenju istočnoeuropskih država u vlastitu geopolitičku konstelaciju kako bi ustrojio europski blok sposoban za borbu sa Sovjetskim Savezom, a u konačnici i sa Sjedinjenim Američkim Državama. One države koje su se zbog ustrajanja na nacionalnom suverenitetu oduprle Hitlerovim težnjama, kao što su Čehoslovačka, Poljska i Jugoslavija, bile su uništene. U ratnom razdoblju cijela je srednjoistočna Europa bila poligon za genocidne akcije protiv Židova, što je višemilijunsku židovsku populaciju dovelo skoro do iščeznuća. Porazi Njemačke u posljednjim mjesecima rata, kao i represija poratnih komunističkih režima, dodatno su homogenizirala nekoć iznimno heterogenu demografsku sliku. To je bilo vrijeme masovnih protjerivanja istočnoeuropskih Nijemaca, kolektivno etiketiranih kao narodnih neprijatelja, kao i doba „etničkih čišćenja” i masovne prisilne razmjene stanovništva, primjerice Poljaka i Ukrajinaca. Također, antisemitski sentiment, prisutni i prije pojave Hitlera, opstali su i nakon njegova poraza, tako da su mnogi povratnici iz koncentracijskih logora bili nepoželjni u svojim sredinama, posebno ako su zatražili povrat ekspropriirane i „arijanizirane” imovine koju su već godinama koristili njihovi nekadašnji susjedi. Stoga je nakon kratkoga razdoblja Hitlerove i Staljinove prevlasti nestala stoljećima oblikovana etnička raznovrsnost i stvorene su okolnosti za pojavu nacionalnih država zapadnjačkoga

tipa. Pod Staljinovim su instrukcijama istočnoeuropski komunisti konsolidirali vlast u takvim društvima, prvotno kroz režime koalicijskih „narodnih demokracija“ sastavljenih od komunista, socijaldemokrata i liberalnih stranaka koje nisu bile kompromitirane kolaboracijom s nacistima. „Narodne demokracije“ su do 1948. godine evoluirale u jednopartijske socijalističke sustave, ali politika etničke isključivosti, prvenstveno prema Nijemcima i Židovima, kao i nasilnih obračuna s tradicionalnim političkim, zemljoposjedničkim, privrednim, kulturnim i intelektualnim elitama, koji su generalno etiketirani kao „narodni neprijatelji“, bila je prisutna i prije komunističke monopolizacije vlasti. Radikalna agrarna reforma, likvidacija nezaposlenosti, brz ekonomski rast i industrijalizacija, širenje pismenosti i drastično otvaranje mogućnosti socioekonomskoga uspona su u prvim godinama poraća privukli mnoge idealiste u partijske i državne strukture. Međutim, kako se uskoro pokazalo da ti režimi počivaju na represiji, jednoulju i neslobodi savjesti i djelovanja, kao i to da je osnovni cilj svih komunističkih partija održavanje vlasti u svojim rukama neovisno o metodama, došlo je do masovne rezignacije i „otrježenja“ idealista. Komunističke partije su prvu generaciju idealističkih utopista, zamijenile podobnim i poslušnim karijeristima. Za napredovanje su bile važnije karakterne (ne)kvalitete nego sposobnosti pojedinca. Ono što je trebala postati diktatura proletarijata, u realnosti se manifestiralo kao diktatura uplašenog i konformističkoga mediokriteta. Partijska ideologija ubrzo je izgubila intelektualnu privlačnost te je opstajala kao konglomerat ispraznih laži i proturječnosti koje su se javno trebale tretirati kao apsolutne istine. Također, svaki socijalistički režim imao je vlastite nacionalne posebnosti. Iako su sve partije počivale na marksističkim i lenjiniističkim principima internacionalizma, ipak su komunisti pojedinih partija na raspolaganju imali samo onakav narod kakav je oblikovan različitim povijesnim okolnostima, a ne idealne „radne narode“ kakve su priželjkivali, stoga je svaki režim imao vlastite nacionalne posebnosti. U konačnici, komunistički režimi opstajali su prešutnim kompromisom između komunističkih partija koje su tražile monopol vlasti i masa stanovništva koje su prihvatile život u neslobodi u zamjenu za relativan komfor neproduktivne, ali državno subvencionirane, planske ekonomije i socijalne politike koja je usprkos svega ipak dovela do dotad nadoživljene visine životnoga standarda.

Posljednji dio knjige naslovljen je *Od komunizma do iliberalizma* (str. 857-983), a dijeli se na poglavlja: *Suton komunizma* (str. 859-895), 1989. (str. 897-927), *Istočnoeuropska eksplozija: ratovi za jugoslavensko nasljeđe* (str. 929-954) i *Istočna Europa u Europskoj uniji* (str. 955-983). Cijelo razdoblje trajanja socijalističkih režima obilježeno je represijom prema pripadnicima „neprijateljskih“ etničkih skupina, „pogrešnih“ društvenih klasa, ljudima „krivih“ svjetonazora ili liberalnije nastrojenim marksistima kojima je Marxov ideal slobodnih samoostvarenih pojedinaca stajao iznad „vrijednosti“ Lenjinove anateme partijskoga frakcionastva i povlaštenosti „komunističke avantgarde“. Neslobodno djelovanje i razmišljanje steriliziralo je kulturnu, znanstvenu i umjetničku djelatnost, a dogmatska usmjerenost na kolektiviziranu poljoprivredu i plansku ekonomiju baziranu na teškoj industriji onemogućila je ekonomske reforme. Iskustva permanentne represije utjecala su na sve veći stupanj rezignacije i apolitičnosti stanovništva, tako da je nestalo organizirano „civilno društvo“, a skupine disidenata bile su malobrojne, rascjepkane i nemoćne za ugrožavanje sustava. Ipak je svako novo gušenje bilo kojega oblika nezadovoljstva uslijedilo konsolidacijom novog oblika „prešutnoga kompromisa“ između partije i nacije. Kruta ideologizirana ekonomija s vremenom je sve više popuštala potrošačkim težnjama „radnoga naroda“, kako bi relativno sigurnom egzistencijom i socijalnom politikom „kupila“ lojalnost društva u sustavu neslobode i laži. U vremenima akutnih ekonomskih neprilika komunistički vlastodršci posezali su za kohezivnom nacionalističkom retorikom i detektiranjem nacionalnih neprijatelja, tako da su sve do kraja 1980-ih godina marksistički „internacionalisti“ promicali etnonacionalni šovinizam s ciljem održavanja partije na vlasti. Međutim, nakon globalne recesije 1970-ih godina i pretjeranoga zaduživanja kod zapadnjačkih kreditora, socijalističke vlasti više nisu mogle prikrivati nedostatke neproduktivne planske ekonomije. Standard je ubrzano padao, uslijedile su restrikcije i ekonomija neimaštine, korupcija je postala sastavni oblik poslovanja, a iskazi nezadovoljstva bili su sve glasniji. Prvotne reakcije komunista bili su pokušaji reforme uprave i gospodarstva, inspirirane Gorbačovljevim programima *Glasnost* i *Perestrojka*, ali i nekim ranije proskribiranim idejama iz Mađarske revolucije i Praškoga proljeća, ali kada se uvidjelo da socijalistička ekonomija ne može opstati bez potpunoga raskidanja s marksističkim načelima

organizacije države, društva, gospodarstva i općenito interpretacije povijesti, partijski vlastodršci su se na različite načine samovoljno „povukli“ i prepustili predstavnicima „civilnoga društva“ odgovornost za bolnu, ali i neophodnu tranziciju. „Revolucije“ 1980-ih godina imale su različite oblike i smjerove, a popraćene su različitim razinama partijske represije. Rušenje komunizma u Poljskoj trajalo je 10 godina, u Mađarskoj 10 mjeseci, u Istočnoj Njemačkoj 10 tjedana, a u Rumunjskoj desetak dana. Poljski i mađarski komunisti su gotovo samovoljno prepustili vlast opoziciji koja je nastajala, dok su se istočnonjemački i čehoslovački neostaljinisti nevoljko povukli tek kada je poraz postao neminovan, a Rumunjsku je potresao kratkotrajni i krvavi građanski rat. Međutim, u svim tim zemljama posljedica je bila rušenje komunističkih sustava koji su se samo nekoliko godina ranije doimali neuništivima. Anomalija u relativno mirnom raspadu, ili pak „povlačenju“ komunizma, bila je Jugoslavija gdje je izbio višegodišnji rat u kojem je svaka sukobljena strana promicala retoriku nacionalne ugroženosti te isticala nužnost krvave borbe za opstanak. Opći trend u postkomunističkim društvima srednjoistočne Europe bila je usmjerenost na euroatlantske integracije, do kojih se moglo doći preko razdoblja bolne neoliberalne tranzicije. Orijehtacija prema zapadnjačkoj viziji „Europe“ potaknula je konsolidaciju liberalne demokracije u postkomunističkim društvima. Na prijelazu tisućljeća činilo se da se svijet nalazi na „kraju povijesti“, te da će društveno-politički i ekonomski tržišni modeli zapadnjačke liberalne demokracije donijeti globalno blagostanje s kojim će doći i opadanje snage „otrovnoga“ nacionalizma. Međutim, povijest srednjoistočne Europe pokazala je da čak ni širenje „Europe“ sa zapada na istok ne umanjuje vrijednost i snagu nacionalizma. U razdoblju nakon recesije iz 2008. godine popularizirane su desne suverenističke i nerijetko populističke politike, koje u određenim slučajevima teže formiranju trajne vlasti „iliberalne demokracije“, koja za razliku od elitističkih ideologija prozapadnjačkih intelektualaca i globalista, u puno većoj mjeri prepoznaje, artikulira i zadovoljava težnje vlastite nacije, odnosno svjetonazore i potrebe „običnoga čovjeka“ srednjoistočne Europe.

Neposredno prije nego što sam započeo čitanje ove knjige u svakodnevnom „laičkom“ razgovoru moj sugovornik je izjavio da bi za kvalitetno opisivanje nacionalizama srednjoistočne Europe bilo

potrebno najmanje „tisuću stranica". Upravo takav pothvat učinio je John Connolly s knjigom *Od naroda do nacija: Povijest istočne Europe*, te s iznimno kvalitetnim znanstvenim uratkom ukazao na važnost i snagu nacionalnog identificiranja i nacionalističke ideologije u onome dijelu svijeta za kojega sam autor piše da je u razdoblju modernosti „doživio više povijesti nego bilo koje drugo područje na Zemlji". U posljednja dva i pol stoljeća srednjoistočna Europa prošla je kroz obilje raznovrsnih i međusobno dijametralno suprotnih društveno-političkih struktura. Ono što se kao kontinuitet provlačilo kroz sve te oblike „tektonskih poremećaja" i revolucionarnih raskida s netom proživljenom prošlošću, bio je sveprisutni fenomen nacionalizma, koji su na mnoštvo različitih načina (zlo)upotrebljavali svi i svuda. Connolly ne negira činjenicu da su nacija i nacionalizam društveni konstrukti modernosti, a ne „vječne" povijesne strukture, te prihvaća interpretaciju da je nacija i dalje „zamišljena zajednica" kako je karakterizira Benedict Anderson. Međutim, autor ukazuje na neprikladnost definicija nacije uglednih zapadnjačkih teoretičara nacionalizma na povijesnu stvarnost srednjoistočne Europe. Iako su i srednjoeuropske nacije i dalje zajednice koje su u jednom trenutku u povijesti nastale kao ideje uskoga kruga intelektualaca, te iako je češka nacija doista mogla izumrijeti da se početkom 19. stoljeća strop jedne sobe urušio na nekolicinu praških intelektualaca koji su se u toj prostoriji nalazili, ipak je „zamišljanje" srednjoeuropskih nacija bilo ograničeno realnim okolnostima povijesnoga razvoja koje su specifične za svaku etničku skupinu ovih prostora. Najbolji primjer za to koliko je srednjoeuropska „nacionalna imaginacija" bila ograničena etničkom stvarnošću su konstrukti jugoslavenske i čehoslovačke nacije koji nikada nisu mogli ujediniti „bratske narode" različito oblikovane odvojenim povijesnim razvojnim putanjama. Nacionalno identificiranje, kao najstabilniji društveni konstrukt moderne, i danas opstaje kao temeljno ishodište identiteta pojedinaca srednjoistočne Europe, što ovoj knjizi daje na važnosti i privlačnosti, posebno u aktualnom razdoblju „postnacionalne" globalizacije. Iako se čitanjem poglavlja koji se bave poviješću južnoslavenskih područja može uočiti nedostatke u jednostranosti interpretacije i selekciji literature, a takvo pojednostavljivanje narativa vjerojatno vrijedi za svako područje obrađeno u ovoj knjizi, ipak je nepošteno diskvalificirati Connollyjevu knjigu samo na toj osnovi, jer je ovako širok vremenski, prostorni

i tematski okvir nemoguće jasno i kvalitetno obraditi bez nužnih pojednostavljivanja. U suprotnom bi ova knjiga umjesto tisuću trebala imati najmanje milijun stranica. Dok kod mnogih istočnoeuropskih poznavatelja lokalne nacionalne povijesti čitanje onih poglavlja ove knjige koji se bave „njihovim“ nacijama može prouzrokovati eventualna neslaganja, što je svojstveno za skoro svaku knjigu koja nam dolazi „sa strane“, ipak je djelo *Od naroda do nacija: Povijest istočne Europe* vrijedno, korisno i zanimljivo djelo koje nam može pomoći za razumijevanje prošlosti i sadašnjosti te stjecanje znanja o svemu onome što je „zapravo bitno“ za brojne narode i zemlje koji nam u svakodnevnom životu i radu i nisu toliko bitni.

Zvonimir Herceg